

Срђан Радовић
srdjan@europa.com

ЕВРОПА КАО ПОЛИТИЧКИ СИМБОЛ У ИЗГРАДЊИ ИДЕНТИТЕТА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ДРУШТВА¹

Апстракт: С обзиром на некохерентност и недефинисаност симболичког садржаја појма Европа, она се пригодно културно конструише при стратегијама изградње идентитета конкретних европских држава, посебно транзиционих. Анализа указује на карактеристике јавних дискурзивних пракси о Европи, и осврће се на (не)присутност и околности функционисања оваквог катализатора постсоцијалистичког *nation-building*-а у Србији.

Кључне речи: Европа, Србија, политички симбол, идентитет, јавни дискурси

Процес тзв. европског уједињења постепено се ближи крају са све мањим бројем земаља на мапи континента које нису делови Европске Уније. Политичка и привредна интеграција европских земаља је престанком хладног рата добила додатно убрзање, укључујући и нов симболички набој, где је скоро једногласно залагање бивших комунистичких друштава за прикључивањем Европи симболички означавало и својеврсну "победу" западноевропског политичког и културног модела над социјалистичким друштвено-политичким уређењем.² Европа ка којој су земље транзиције стремиле пре је била културни конструкт него конкретна реалност, свакако ако се посматра у кључу неке претпостављене заједничке европске културе или идентитета (у сваком случају у већој мери него што је случај са националним културама и идентитетима који су такође *per de-*

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту бр. 147021 *Антрополошка истраживања комуникације у савременој Србији*, који у целости финансира Министарство науке Републике Србије.

² Нови "квалитет" који је укључивањем и реформама бивших социјалистичких друштава у складу са европским моделом придодат тзв. европском пројекту, ореол успешности, објављивање "краја историје" и слома комунизма, сведочи, између осталог, и о даље јаком евроцентризму Запада – иако је до урушавања социјалистичких поредака дошло само у Европи, а многе ваневропске земље и даље упорно, а понекад и све успешније (НР Кина), одржавају комунистички поредак, чињеница да су све европске земље пошле путем либералне демократије и тржишта довољна је за оцену о пропасти социјализма као модела државног уређења.

finitionem kulturno и социјално конструисани). Скоро двадесет година након пада Берлинског зида и даље нисмо сведоци стварања јачег европског културног, "наднационалног", идентитета, упркос чињеници да припадници савремених друштава поседују вишеслојне идентитете који се све више перципирају, и у академској заједници и у широј јавности, као флексибилни, и пре се виде као процес него стање. Ентони Смит слабу изгледност формирања овакве врсте идентитета види у ипак значајним културним разликама и историјским традицијама међу етнијама и нацијама у Европи, те у супротстављеним погледима и интересима различитих националних елита на нашем континенту. Он антиципира да ће бити потребан значајан временски период интензивног "подгрејавања" европских осећања да би дошло до формирања европског колективног културног идентитета, као и да његово јачање неће бити постигнуто на уштрб појединих националних идентификација (бар не у предвидљивој будућности). Оне су у старту у предности јер су живе, приступачне, чврсто усађене, дуго популаризоване, док европски идентитет, и појам "Европе", мања у садржају и као идеја и као процес; такође, било која космополитска култура је истовремено и култура без "памћења", колективне меморије, што отежава стварање јасног колективног европског идентитета.³ Садржај таквог идентитета, или европске културе, није као у случајевима националних идентитета већински подразумевајући, етаблиран, или понекад и консензуалан, и заједничке европске традиције тек треба да буду "измишљене", где се поставља и питање актера тог новог социокултурног инжењеринга (а ту улогу тренутно углавном спроводи или подупире европска бирократија).⁴

Очита је јасна дискрепанција која егзистира између, са једне стране, већином једногласних и јасних аспирација ка политичком и привредном интегрисању Европе, и, с друге стране, спорог развоја изворног европског културног идентитета.⁵ Данашња Европа је, тако, разапета између интегративних и дезинтегративних (децентрајућих, регионализирају-

³ Anthony D. Smith, *National Identity and the Idea of European Unity*, International Affairs Vol. 68 No. 1, Royal Institute of International Affairs, London 1992, 62, 66.

⁴ Још пре пада гвоздене завесе било је покушаја одређивања и концептуализовања ових појмова, који су били иницирани, као што то често бива случај, од стране елита, односно из новоуспостављеног центра политичке и друштвене моћи, Брисела, тј. Европске комисије. Од половине 80-их година долази до заснивања различитих одбора/комисија који су се бавили питањем "како Европљане учинити свеснијим свог заједничког културног наслеђа, те како развити европски идентитет" – С. Shore, A. Black, *The European Communities: And the Construction of Europe*, Anthropology Today Vol. 8, No. 3, Royal Anthropol. Institute of G. Britain and Ireland, London, 1992, 11.

⁵ A. D. Smith, *A Europe of Nations. Or the Nation of Europe?*, Journal of Peace Research, Vol. 30, No. 2, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 1993, 113, 114.

них, сингуларизирајући) процеса (што се све више појављује и као општа карактеристика глобализацијског процеса и на други меридијанима), и налази се стешњена између и даље снажних националних идентитета и властите културе која нема осигураног идентитета, која је саздана од разлика – европско трагање за идентитетом је, како се наводи, редовно било обележено извесном "конституционалном узалудношћу."⁶ У (пост-модерној) ери у којој и до скоро есенцијалистички схватани и подазумевајући идентитети (национални класни, родни итд.) бивају подвргнути сумњи, ревизији, деконструкцији, и то не само на разини научног дискурса, већ све више и на лаичкој равни, конципирање и одређивање европског (културног) идентитета (који пре представља потенцијални, идентитет у настајању) као да указује на додатне тешкоће и препреке, посебно узимајући у обзир изнимну разноврсност и дифузност културне основе на којој би такав идентитет могао израсти, а око чијег садржаја и опсега не постоји већинско слагање. Нити један идентитет, па ни транснационални, нема својство *deus ex machina*, пошто је јасни симболички и културни основ услов настанка културног идентитета, "он не може да се изведе из било чега – симболички ресурси из којих се извлачи дистинкција су на неки начин *veћ tu*."⁷

Европа се на прелазу векова нашла у ситуацији да још увек не поседује кохерентан и стабилан систем аутоидентификације и ауторепрезентације, а да истовремено не постоји ни сигнификатни "други" у односу на којега би се могла самоодредити. Без непосредних опасности, Новог света, колонија и сл., као могућа одређујућа другост каткад се указује стара фантазма, Оријент, који је репрезентован пре свега политички и верски турбулентним Блиским Истоком, те ривалским привредним тигровима источне, јужне и југоисточне Азије,⁸ при чему оваква визија добија све

⁶ М. Belančić, *Evropa na Balkanu*, Radio B92-Beogradski krug, Beograd, 1998, 122,146.

⁷ М. Прелић, *Етнички идентитет – проблеми теоријског одређења*, Традиционално и савремено у култури Срба (ур. Д. Радојичић), Етнографски институт, Београд, 2003, 283. Европски је простор у културном смислу сложен и противречан, али и садржи неке заједничке вредности, тако да европски идентитет карактерише, како наводи Едгар Морен, "сложено јединство", или "плуриидентитетска припадност" што би значило да се европски идентитет не исцрпљује у једној равни, већ да он има националну, а у новије време све више и наднационалну димензију – N. Vožilović, *Evrointegracija Balkana i očuvanje identiteta*, *Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana*, SVEN, Niš, 2003, 246.

⁸ J. Borneman, N. Fowler, *Europeanization*, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 26, *Annual Reviews*, Palo Alto, 1997, 488. Европска "другост" је често налажена и на самом европском континенту – већ је детаљно елаборирано у литератури како је ту улогу имао Балкан, а 90-их година бивша Југославија.

више на интензитету након отпочињања тзв. рата против тероризма и војних интервенција у Афганистану и Ираку. Иако званични европски наративи никад експлицитно не говоре тако, медијска слика и јавно-мњењски показатељи у данашњој Европи све више указују на Оријент и Ислам као дистинктивни опозит Европе, где је ово мњење подгрејано и честим културним конфликтом који се дешава на самом европском тлу при додиру домицилног и емигрантског (често муслиманског) начина живота и вредности. Различито мотивисана нетрпељивост према емигрантима (и ваневропског порекла) и све јача контрола и затварање граница европских држава (пре свега Европске Уније), тј. стварање тзв. "тврђаве Европе", такође су индиција за претходно поменуто културно (и фактичко) омеђавање и дистанцирање.⁹

Ако се у садашњем тренутку не може тачно одредити европски сигнификантни други, то у ближој прошлости није био случај. Док је Европа у географском смислу (без бившег СССР-а) у доба хладног рата представљала тампон зону између две велесиле, њен западни део, језгро садашње Европске Уније којој се сукцесивно прикључују готово сва постсоцијалистичка друштва и која све више представља синоним за Европу, у својој основи је био дефинисан и као антипод Источном блоку и Совјетском Савезу. Самоодређење тадашњих западноевропских земаља као баштиника капиталистичке привреде и либералне демократије надживело је слом лагера и проширило се на транзиционе земље Средње и Источне Европе. Као наслеђе хладног рата савремена Европа има још једну важну чињеницу (и у културном смислу), и даље блиску повезаност са САД, посебно у безбедносно-политичком смислу. Тако Збигњев Бжежински наводи да се "тешко може замислити истински уједињена Европа без заједничког безбедносног аранжмана са Америком".¹⁰ Приврженост данашње Европе тржишној привреди и демократији, те и надаље живи атлантски мост ка Север-

⁹ v. V. Stolcke, *Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe*, *Current Anthropology*, Vol. 36, No. 1, University of Chicago Press, Chicago, 1995. О све видљивијем дистанцирању (фактичком и симболичком) садашње Европе према Истоку и Исламу сведочи и отезање и, све чешће, отворено супротстављање пријему Турске, верног савезника Запада у хладном рату и у политици на Блиском Истоку, у Европску Унију које се све чешће образлаже управо културним и верским разлозима. Као потенцијални сигнификантни други у последњој деценији постепено израња и Русија – упркос званичним паролама и програмима о партнерству са овом земљом, све је видљивији страх у европским земљама од привредне и војне консолидације те јачања политичке ауторитарности у Руској Федерацији (страх који никада није ни нестало у земљама бившег лагера).

¹⁰ Према В. Рибих, *Уједињена Европа: економске, образовне и политичке интеграције, Етноантрополошки проблеми*, н. с. год. 1 св. 1, Филозофски факултет, Београд, 2006, 70.

ној Америци, симболички и културно је јасно укључују, и након пропасти социјалистичких система у Европи, у окриље Запада, Окцидента, у поли-текономском и културном смислу (где су границе раздвајања, и географске и симболичке, између Запада и Истока увек биле и арбитрарне и ствар перцепције, и често ишле унутар европског континента – међутим, ширење западноевропског друштвеног и културног модела широм Европе знатну већину европских друштава у овом веку смешта западно од симболички конституисане границе). Истовремено, у узапедовалом процесу привредне и културне глобализације, Европа (тачније њене највеће и најразвијеније земље) је део Метрополе/Центра која у највећој мери одређује темпо и садржај глобалних процеса Периферији (где, поново, симболичка географија Метрополе и Периферије није константна, и диференцира међусобно и земље саме Европске Уније).

Европа се не може још подичити постојањем одређеног заједничког културног идентитета, чак ни ширим слагањем о томе шта чини основе њене културе, али се основна идеја Европе ипак симболички релативно јасно разазнаје – најмањи заједнички садржаоци су капиталистичка привреда и либерална демократија, односно друштвени основи који су, за сада, издржали тест времена и ломове 20. века. Ауторепрезентација Европе суштински не иде много даље од будућности окренутих наратива и порука о индивидуализму, слободи и тржишту, али и тако ограничена културна порука очито наилази на одјек.¹¹ Ако се томе придода и чињеница да је Европа једно од жаришта глобализације, привлачност прикључивања или приближавања код друштава на границама или близу њених граница је тим јаснија. На крају, реална одрживост поменутих вредности и принципа у Европи барем формално је осигурана постојањем Европске Уније, супранационалне политичке структуре, која се све чешће поистовећује са Европом – "нимало случајно, уосталом, Европом се често назива оно што у ствари представљају земље Европске заједнице, на исти онај начин на који се каже Америка а мисли на САД."¹² Слично као што су нације и државе основа за настанак и очување националних идентитета и култура, и ЕУ се перципира као оквир који гарантује одржавање тзв. европских принципа, а који су на концу однели победу крајем 20. века над алтернативним концептима друштвеног уређења, бар на европском континенту. Улазак у транзицију, и укључивање у проширену Европу

¹¹ J. Borneman, N. Fowler 1997, 492. Наравно, оваква културна порука не пада обавезно на плодно тле, и процес европских интеграција и принципи социо-економског уређења у Европи у 21. веку повремено су се у транзицијским земљама (а врло редовно у Србији до краја 2000.г.) перципирали у негативном контексту.

¹² B. Stojković, *Evropski kulturni identitet*, Prosveta – ZZPKR, Niš – Beograd, 1993, 11.

(Европску Унију), је услед свега споменутог био очекиван сценарио за посткомунистичка друштва.

Тако појам Европе, и након неколико деценија релативно успешног процеса интегрисања на различитим основима, истовремено и мања у симболичком садржају, и пренатрпан је њим – мање-више подразумевајући и већински прихваћене симболичке и културне значајке Европе у савременом добу се исцрпљују у културним порукама о демократији и слободном тржишту, док се остатак, огромног, симболичког и историјског "пртљага" скупљеног током прошлости у Европи, посебно у 20. веку, проблематизује, (ре)конструише, или се манипулише њиме, и то у још значајнијом мери него што је случај са социјалним и културним конструкцијама националних ентитета и идентитета, јер су и актери симболичке конструкције многобројнији (различити сегменти појединих европских друштава и њихових елита), и симболичка основа за изградњу богатија. Европа на тај начин паралелно у различитим сегментима европског политичког и културног мозаика симболички означава често потпуно контрадикторне ствари – за већину елита посткомунистичких држава она симболише прогрес и гарант у области људских права и демократије, док истовремено многим друштвеним играчима и у "Старој" и у "Новој" Европи она представља тапију на конзервирање друштвених и политичких односа;¹³ Европа је истовремено и симболичка колевка секуларизма узрокованог просветитељством и рационализмом, али једнако тако, гледано кроз други дискурс, и творевина хришћанства и неодвојива од хришћанске културне традиције,¹⁴ итд. Борба за симболичко "освајање" појма Европа јасна је све више и кроз манифестне политичке наративе и у институцијама: недавна жустра полемика у Европском парламенту да ли тековине левог антифашизма заслужују место у баштини заједничке европске историје, све чешће инсистирање Ватикана на маркирању хришћанских основа Европе и у званична акта ЕУ, и сл.

Тиме је Европа као политички симбол подложна редовној манипулацији и адаптацији, и додају јој се и одбијају различити симболички квалитети, истргнути из непрегледне културно-историјске баштине, већ према интересу или функцији које одређене друштвене групе имају од експлоатације таквог симбола. Оваква културна конструкција Европе је најчешће и намењена циљаној јавној комуникацији, и различити дискурси о Европи не теже у толикој мери да културно означе Европу као циљ по себи, колико да дискурзивно конструишу саме себе (политичку опци-

¹³ в. А. Pribersky, K. Liebhart, S. Kurtan, A Temple for the Nation: Redesigning a Common Symbolic Space of Central European Conservatism, Cultural Studies 16 (6), Routledge, New York, 2002.

¹⁴ в. М. Малешевић, Европа: криза идентитета, Гласник ЕИ САНУ 54, Етнографски институт САНУ, Београд, 2006.

ју, друштвену групу, нацију итд.) легитимишући се истовремено пригод-но симболички окарактерисаном "Европом", и то било кроз позитивну легитимацију, метонимијски се повезујући са одговарајућом симболич-ком представом о Европи, било кроз негативну легитимизацију, предста-вљајући се као опозиција на одређени начин симболички осликаној Европи, већ у зависности да ли Европа у социо-културном оквиру репре-зентације представља "нас" или "друге", тј. да ли је, сходно културној или политичкој конјунктури у одређеном друштву, Европа позитивни идеал или је "трула" Европа. Ово посебно важи за земље транзиције 90-их година и данас, где је у јавним дискурсима Европа најчешће ордини-рала као културна фантазма *par excellence*, симболичка "шаргарепа" и наратив о бољем животу који је био један од централних катализатора постсоцијалистичког *nation-(re)building*-а у низу друштава – с друге стране, у неким земљама у одређеним периодима, Европа је означавала потпуну супротност овоме, где су обе врсте симболичких пракси (биле) условљене социо-културним параметрима појединих транзицијских дру-штава. Културно позиционирање у односу на Европу, и симболичка кон-струкција Европе, условљена је друштвеним променама узрокованим крајем хладног рата, и дискурси о Европи подједнако сведоче и о односу према Европи, али и односу према западноевропском друштвеном моде-лу тржишта и демократије спрам којег се поједина постсоцијалистичка друштва, са галопирајућом глобализацијом на континенту, неизбежно позиционирају. Још више, културна слика Европе представља и својевр-сан лакмус-тест транзицијских земаља о спремности друштва на промене у правцу капитализма и либералне демократије, и кроз јавне дискурсе сведочи о амбицијама локалних елита и друштва везаних за реформе и процес транзиције на размеђи векова.

* * *

Криза комунизма као система која се у свим европским земљама ја-сно манифестовала 80-их година прошлог века десила се и у бившој Ју-гославији. Србија је као одговор на друштвену кризу произвела "анти-бирокуратску револуцију, у којој је одбацила политичке и економске ре-форме у правцу тржишне привреде и политичког плурализма. На иза-зов кризе економије државног социјализма, слома комунистичке идео-логије и престанка хладног рата – Србија је дала одговор који је на тра-гу њене историјске константе – уједињење српског народа одлагало је њену економску и политичку модернизацију."¹⁵ У складу с тим, симбо-

¹⁵ L. Perović, *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka, Žene i deca*, HOLJPS, Beogradm 2006, 28.

лички отпор неминовним друштвеним променама, које су ипак биле парцијално спровођене, био је завијен у националистичку реторику, и симболичка репрезентација Европе је у већинским јавним дискурсима варилала од амбивалентне до изразито негативно конотиране, са наротивима који су често истицали "другост", понекад и супериорност Србије у односу на Европу (остатак Европе). Овакав дискурс мишљења каткад, наизглед парадоксално, сматра да су Срби "у исти мах Неевропљани, јер су изван главних токова профане европске историје, и једини прави Европљани, јер у њима траје дубока историја европског духа."¹⁶ Супериорност властите културе над европском, западном, била је потенцирана и у 19. веку (а код писаца из редова Цркве овај је став био још израженији) и он је полазио од ексклузивности која непомирљиво одваја српство од Запада – 90-их година 20. века оваква гледишта и дискурси полазили су од теза да се Србија "изнова суочава са снажном, самоувереном и арогантном Европом."¹⁷ Оваква репрезентација савремене Европе није била, наравно, једна и једина у последњој деценији прошлог века, али је (или са мало пре поменутих карактеристикама, или са само некима од њих) била доминантна, а у одређеним периодима и службено нормирана у јавној комуникацији и јавном дискурсу. То је посебно било видљиво у току НАТО бомбардовања 1999.г. па све до политичког преокрета октобра 2000. г., када је оваква репрезентација Европе и/или Запада у јавном дискурсу била доведена до крајности, чиме су се и њене карактеристике експлицитно манифестовале.¹⁸ Позитивне, мањинске, перцепције Европе најчешће су пак биле синонимне са Западом, "западњаштвом", и појам Европе обично је био повезиван

¹⁶ I. Čolović, *Politika simbola*, Radio B92, Beograd, 1997, 42, 43.

¹⁷ O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma: ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"*, HOZLJPS, Beograd, 2002, 301, 302..

¹⁸ Тако се овај оружани сукоб често представљао као борба духом надмоћне српске културе против технички развијеног, али културно инфериорног непријатеља, где су се посебно истицале негативне представе о САД, када се ова земља често осликавала и као империјални хегемон који уништава Европу и њену културу, и последично узрокује њен трагични крај. У овом периоду је била доста присутна и помињана представа о Србији као оригиналном европејству наспрам пропале "бабе Европе": "Више смо него Европа, ми смо свет, бољи део света, светлост света!" – према I. Čolović, *Kad kažem novine*, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2004, 15-17, 31-33. О дискурзивним праксама на трагу овог система представа видети L. Milić, *From Serbia with Hate: A Case Study in Globalization, Trauma, and Language*, *Dialectical Anthropology* 27, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2003, и S. Jansen, *Victims, Underdogs and Rebels: Discursive Practices of Resistance in Serbian Protest*, *Critique of Anthropology* Vol 20 (4), SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi, 2000.

са својствима као што су рационално, западно, модерно, организовано, урбано, развијено, демократско и сл.¹⁹

Српски режим 90-их година, који се може дефинисати као националистичко-ауторитаран, и који је свој опстанак на власти одржавао и средствима националистичке реторике, управо је са циљем продужавања своје егзистенције у јавној комуникацији спроводио константни идеолошки "лимбо" – иако ауторитаран, и у поседу готово свих полуга моћи у друштву, он се није ослањао на конзистентан и схематски идеолошки поглед на свет (слично многим посткомунистичким елитама у Европи).²⁰ Идеолошки еклектицизам који је у току читаве деценије варирао у распону од екстремног етничког национализма и шовинизма до социјалне, социјалистичке, и чак југо-носталгичне јавне реторике (а понекад, краткотрајно након потписивања Дејтонског споразума, и са идеолошким флертовањем са САД и европским земљама), омогућавао је отварање идеолошких и културних "ниша" за уплив глобалних културних процеса и у нашем друштву. Захваљујући таквом симболичком конструисању представа о Европи и Западу које је у већинским дискурсима и званичним наративима, иако најчешће негативно и окциденталистички конотирано, осцилирало сходно интересима власти и тренутног стања српског друштва, комплексни културни мозаик који је скицирао место Србије у симболичкој географији Европе није успео да до краја зацементира аутархичну и самодовољну представу друштва о себи, те су контра-дискурси о Европи и месту Србије у њој опстајали, најпре као опозициони и мањински, да би са политичким преокретом 5. октобра заузели проминентније место у јавној комуникацији.

Србија је од краја 2000. године отпочела са нимало лаким процесом реформе који је у односу на већину других постсоцијалистичких друштава био додатно оптерећен наслеђем ратних сукоба и изолације из 90-их година, често аутоматским адоптирањем транзиционих модела других земаља, те самом чињеницом да је транзиција у нашој земљи отпочела знатно касније него у другим државама. Закаслелу транзицију (не само у Србији, већ и у неким другим земљама региона), и у социо-културном смислу, карактеришу и неизбежни процеси пред којима су се нашле скоро све бивше социјалистичке земље, и који понекад представљају преизазов реформама него њихов мотор: хармонизација стандарда и вредности са онима у Европској Унији којој се земље транзиције желе прикључити (процес евроинтеграције), и прихватање транснационалних стан-

¹⁹ S. Jansen, *Svakodnevni orijentalizam: Doživljaj "Balkana"/"Evrope"* u Beogradu i Zagrebu, *Filozofija i društvo XVIII*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2001, 49.

²⁰ E. Gordi, *Kultura vlasti u Srbiji*, Samizdat B92, Beograd, 2001, 21-33.

дарда постављених од глобалних асоцијација (и привредних) са одлучујућом улогом водећих светских земаља (процес глобализације) – Србија се нашла пред изазовом тешког пута индустријализације и модернизације, те постиндустријског развоја, путем углавном некохерентно концептуализованог пројекта транзиције који је убрзан процесом глобализације.²¹

Домаће јавно мњење са отпочињањем политичких промена, упркос анимозитету и/или амбиваленцији у односима Србије и Европе 90-их година, већински се декларише за евроинтеграцију наше земље. Истраживања јавности помоћу прилагођеног упитника *Евробарометар* од 2002.г. наомамо показују да европска идеја игра позитивну улогу у систему веровања грађана Србије, где су прве асоцијације грађана на Европску Унију квалитетнији живот, бољи стандард, могућност путовања – ипак, и поред снажне подршке, присутни су и страхови: највише се страхује од цене уласка и од губитка националног идентитета, односно језика.²² Специфична је ситуација да је, иако постоји већински позитиван став према прикључењу Европи, присутан несклад између "когнитивне димензије ставова (рационалног увиђања неопходности и пожељности остварења циља), и емотивне димензије (неповерења, уздржаности, одбојности па и отпора)" – присутан је сукоб емоционалног/ирационалног и интересног/рационалног.²³ По свему судећи, ова дисонанца између емоционалног и интересног реаговања на европске интеграције прети да постане константа – "грађани су у процепу између осећаја неповерења па и непријатељства према Западу, западним државама, нацијама и организацијама, и сазнања да своје интересе и циљеве могу боље, ако не и једино, остварити управо повезујући се са њима" – опсервирана раширеност западноевропске оријентације очито не гарантује да је такав став потпуно интериоризован међу члановима нашег друштва, али је за претпоставити да, иако се сукоб емоционалног и интересног вероватно неће убрзо разрешити, да ће грађани све више своје преференције заснивати на рационалним сегментима својих ставова.²⁴ Уочена амбиваленција дакако није

²¹ Z. Golubović, *Balkan Cultures and the Process of Globalization*, *Kultura u procesima razvoja, regionalizacije i evrointegracije Balkana*, SVEN, Niš, 2003, 226, 228.

²² Постојане негативне асоцијације су пак "неповерење, ултиматуми Европе, неправедна политика и превисоки захтеви" – М. Прелић, *Србија у Европи? Митови и реалност на почетку XXI века, Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду* (ур. Зорица Дивац), Етнографски институт САНУ, Београд, 2006, 42-44.

²³ Lj. J. Ваћевић, *Srbi i Evropa: javno-mnjenjske pretpostavke integrisanja Srbije u evropsku zajednicu*, *Centar za antiratnu akciju*, Beograd, 2001, 9, 26, 27.

²⁴ Истраживања су уочила и проблем несклада између већинске прихваћености евроинтеграција и Европе као терминалног циља, и знатно мање прихватљивости низа инструменталних циљева, оних чијом реализацијом долази до оства-

резултирала ниоткуда, већ је последица културне слике о Европи која је десеминирана раније, и у све знатнијој мери на њу утиче и актуелна порука о Европи и нашем фактичком и симболичком месту у њој, која се јавним дискурсима пласира члановима друштва.

"Европеизација", која се у Србији, посебно у 19. веку, поистовећивала са модернизацијом, је за елите, пре свега политичке, имала тек инструментарну вредност, и европске, западноевропске, форме су прихватане за циљеве, у суштини, патријархалног и затвореног друштва.²⁵ Оцењујући садашњи тренутак нашег друштва, могло би се рећи да је Србија разапета између ретрадиционализације и модернизације, и да је карактерише плурални идентитет под којим се подразумева и "комбинација православне саборности (идентитета) и комунистичког колективизма (идентитета) на путу ка грађанском индивидуализму (идентитету)."²⁶ Културни плуралитет овакве врсте није посебност Србије (макар се услед кашњења у отпочињању транзиције манифестовао можда јасније него другде) с обзиром да је присутан и у неким другим транзицијским друштвима. Културно диференцирање се у земљама транзиције одвија на осам традиционално : иновацијско и социјалистичко : либерално, на основу чега се могу уочити два обрасца културног понашања – један представља усмереност ка традиционалним вредностима и он чини социјалну основу тенденције ретрадиционализације балканских друштава, а други образац са модернизацијском оријентацијом је социјално упориште за процесе реформи.²⁷

Конфузију везану за наше претпостављено место у Европи, а која се јавља у јавној комуникацији елита у нашем друштву у најрецентнијем периоду транзиције, уочава Младена Прелић, и сумира типологију дискурса о Србији, Балкану и Европи: а) "Европа нам није потребна" (она нас одбацу-

ривања терминалног циља – док се европски стандард живота, правна сигурност и сл. готово унисоно прихватају, инструментални циљеви који томе воде (нпр. радна дисциплина, ризици тржишта, давање права и слобода другима итд.) се већински неповољно или негативно оцењују – исто, 10, 31-37.

²⁵ L. Perović, *Između anarhije i autokratije*, HOLJPS, Beograd, 2006, 16-28. Овакво мшљење додатно потцртава, сматрам правилно, Младена Прелић констатацијом да је "проблем неуспеле модернизације, пре свега, проблем српских елита." – М. Прелић, н. д., 32. Карактеристике политичких и културних односа нашег друштва са Европом и иним жариштима модернизације и глобализације тако неизбежно морају, осим културних и друштвених чињеница, узети у обзир и улогу друштвених елита.

²⁶ N. Božilović, *Tradicija i tradicionalizam u kontekstu modernizacije i evrointegracije Balkana, Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU*, Filozofski fakultet u Nišu, Niš, 2004, 454, 455.

²⁷ P. E. Mitev, *Discriminatory Attitudes, Rasizam i ksenofobija*, Forum za etničke odnose, Beograd, 1998.

је, иако ми већ јесмо – и одувек смо били Европа, такви какви смо – различити, али не нижи); б) "Европа нам је неопходна" (европеизација је једини пут у модерност...); в) "Нама је потребна Европа, али и ми смо њој потребни" (Европа је "Европа нација", у коју треба да уђемо само "усправљени", са сопственим, јасно дефинисаним националним идентитетом...).²⁸ Осврћући се на претходно поменуте групе дискурса, могло би се оценити да први тип чини групу представа која баштини и симболички наставља етно-центрични дискурс о Европи из 90-их година, а да други тип одржава континуитет са мањинским позитивним перцепцијама Европе/Запада које су у другим земљама транзиције најчешће биле доминантне. Ове две врсте културне репрезентације релативно јасно симболички конструишу и Европу и, консеквентно, властити социјални хабитус (нацију, друштво) било као опозицију и/или дистинкцију негативно конструисаној слици Европе, било у виду представљања Европе као позитивног политичког симбола спрам којег се Србија контекстуализује као њен (садашњи или будући) део. Такође се може уочити и да ове две врсте репрезентације Европе и ауторепрезентације Србије апроксимативно одговарају дихотомији традиционално : модерно, и да у значајној мери прате образац културног диференцирања присутног и у другим постсоцијалистичким друштвима суочених са друштвеним променама. Трећи пак тип дискурса, који у најрецентнијем периоду транзиције код нас бива све присутнији (ако не и доминантан), најчешће не комуницира кохерентне поруке о Европи и Србији у односу на њу. Културне поруке о махом позитивно представљеној Европи (са ипак осетним и честим окциденталистичким, антизападним примесима), демократији и тржшту, ограничене су на површинске и неелaborиране јавне наративе, док се истовремено на разини националних дискурзивних пракси систематски форсирају ретрадиционализација, етнички дискурси о нацији и друштву, и десекуларизација. Паралелно са званичним наративима о припадању Европи провејавају и антизападне културне поруке (које кореспондирају са постојећим амбивалентним ставовима уоченим код грађана) које и иначе слабу културну поруку симболички модификују у смеру где се национална идентификација и репрезентација више креће ка полу традиционално и колективистичко него модерно и иновативно.

Док је у периоду прве транзиције, закључно са 2000. г., превладала, условно речено, негативна и етно-центрична репрезентација Европе (која одговара тзв. првом типу дискурса о Европи), у другом транзиционом периоду иницијално се као доминантна јавља "евро-афирмативна" јавна ко-

²⁸ Оваквој амбиваленцији свакако доприноси и чињеница да европске теме и питања у нашој јавности, а свакако у медијима, углавном остају ограничене на апстрактне позиве на уједињење, бољи стандард и укидање виза и не много више од тога – М. Прелић, н. д., 41, 44.

муникација у друштву (сходно званично прокламованом путу ка потпуној демократизацији и предузетничко-капиталистичкој економији)²⁹ која кореспондира са другим типом дискурса о Европи. Међутим, са јављањем (и интензивирањем) "транзиционог умора" и даљим реструктурирањем на политичкој сцени у земљи, већ неколико година после политичких промена најпроминентнији постају дискурси из треће групе. Овај систем репрезентације резултат је кризе реформи и неизбежног пада ентузијазма грађана за реформе, али и политике дела елита које "средњи пут", између модерног и традиционалног, виде као легитимну идентитетску стратегију у српском друштву, при том је перципирајући и као иманентну нашем поднебљу. Додатно је оваква врста дискурзивне конструкције нашег друштва (самог за себе, или у односу на свет) пријемчива јер ауторима и медијаторима јавне комуникације омогућава знатан "слободан простор" за идеолошке и симболичке модификације, и "отворене опције" пре свега у политичкој комуникацији са јавношћу. Истовремено, Европа, без обзира на то какав је симболички садржај појма (а често је амбивалентан и контрадикторан), налази се на маргинама социо-културног оквира којим се дефинише идентитет транзиционог српског друштва кроз дискурсе који се све више етаблирају у јавној комуникацији. За разлику од већине земаља постсоцијализма где је Европа претстављала (или и даље претставља) битан симболички маркер (чешће позитивно означен него негативно), у односу на који се друштва у трансформацији, између осталог, одређују, преовлађујући јавни дискурс о "нама" једва да и примећује "друге",³⁰ па тако и Европу, која се у јавној комуникацији јавља тек спорадично преко наратива слабог интензитета (с афирмативним, а понекад и евро-скептичним конотацијама), чиме је значењски капацитет Европе као културног симбола у изградњи савременог идентитета нашег друштва минималан. Ексклузија и маргинализованост Европе као симболичког ентитета у јавној комуникацији у земљи која је неповратно закорачила у глобализацију, сведочи о приличној идентитетској "аутархичности" друштвеног система и његових тренутних водећих слојева. Оваква културна концептуализација без сумње је узрокована и осцилацијама у процесу транзиције који су неминовни, али има могућности да се етаблира као релативно кохерентан систем репрезентације с обзиром да се ослања на етно-центричне представе о Србији и Европи, и раширена амбивалентна стајалишта и вредности становништва везано за даље процесе транзиције и интеграција.

²⁹ И. Ковачевић, Транзициона легенда о добитницима, Етноантрополошки пролеми 1 (2), Филозофски факултет, Београд, 2006, 17, 18.

³⁰ Где је моуће говорити и о интровертираности и затворености појединих јавних дискурса (посебно медијског) у нашој земљи – в. С. Радовић, Дневник о цунамију, Гласник ЕИ САНУ, Етнографски институт САНУ, Београд, 2005.

Srdan Radović

EUROPE AS A POLITICAL SYMBOL IN IDENTITY CONSTRUCTION OF POST-SOCIALIST SOCIETIES

Because of the incoherence and lack of definition of the notion of "Europe", it is differently culturally constructed in the strategies of identity construction of European societies – transitional ones in particular. This analysis concentrates on the elements of public discursive practices on Europe, and looks at the presence, or lack thereof, and working circumstances of such a catalyst of post-socialist nation-building in Serbia.